

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

X Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 125-річчю професора К. Е. Гриневича

4–5 листопада 2016 року

Харків
ТОВ «НТМТ»
2016

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

П78

Художник *С. Е. Кулинич*

П78 **Проблеми історії та археології України: Матеріали X Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-річчю професора К. Е. Гриневича (Харків, 4–5 листопада 2016 р.).** — Х. : ТОВ «НТМТ», 2016. — 80 с.

ISBN 978-617-578-192-0

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Матеріали X Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 125-річчю професора К. Е. Гриневича

4–5 листопада 2016 року

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*

Художній редактор *С. Е. Кулинич*

Комп'ютерна верстка *Ю. І. Цитковська*

Коректор *І. Л. Д'яченко*

Свідоцтво ДК № 1748 від 15.04.2004

Підписано до друку 24.10.2016. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 10,76. Наклад 300 прим.

ТОВ «НТМТ». пр. Науки, 58, к. 108, м. Харків, 61072

Н. В. Торощина, И. В. Чернова (Томск)

ТОМСКИЙ ПЕРИОД В ЖИЗНИ КОНСТАНТИНА ЭДУАРДОВИЧА ГРИНЕВИЧА*

К. Э. Гриневич (1891–1970 гг.) прожил долгую жизнь, в которой было много событий: студенческие годы, зарубежные поездки, хаос гражданской войны, строительство музея, археологические раскопки и годы ссылки. Возможно, период жизни в Томске (1940–1948) и не был для него самым ярким, но его вклад в становление и развитие исторической науки в Томском университете значителен.

Закончив Харьковский университет в 1915 г., волею судьбы оказался в Крыму. В 1918–1921 гг. руководил Керченским музеем древностей, а уже в 1924 г. К. Э. Гриневича назначили директором Херсонесского музея. В 1927 г. он переехал в Москву и возглавил музейный отдел Наркомата просвещения. В 1932 г. по ложному доносу был арестован и сослан в Новосибирск (1933–1935). В 1935 г. последовал новый арест и приговор. В 1935–1939 гг. находился в заключении в Карлаге (Казахстан). В 1940 г. реабилитирован без права проживания в европейской части союза. Так он оказался в Томске. Высокая квалификация позволила К. Э. Гриневичу стать заведующим кафедрой древней истории в Томском университете, где он читал историю доклассового общества, историю Греции и Рима, основы археологии. Кроме того, он заведовал Музеем материальной культуры, где провел реорганизацию и создал студенческий археологический кружок. Также он работал совместителем в должности профессора в Томском пединституте. На кафедре истории он вел курс истории Древнего мира, а на кафедре русского языка и литературы читал историю русского искусства.

В марте 1944 г. К. Э. Гриневич успешно защитил в Москве докторскую диссертацию «Стены Херсонеса Таврического». Заинтересовавшись сибирскими древностями, летом 1944 г. он организовал археологические раскопки в урочище Басандайка. Обращаясь к руководству Томского пединститута К. Э. Гриневич писал: «Настоящим предлагаю институту организовать археологическую экспедицию для студентов-историков. Ее цель — показать студентам практически добывание и обработку археологических памятников». И несмотря на материальные трудности военного времени, экспе-

диция была проведена. В ней участвовали преподаватели и студенты как университета, так и пединститута. Объединяющим звеном и руководителем экспедиции стал профессор К. Э. Гриневич. Он вместе с З. Я. Бояршиновой, А. П. Дульзоном, с аспирантами и студентами работал преимущественно на Басандайском курганном могильнике I, а Х. И. Мосберг и Г. В. Трухин со студентами сосредоточились на Басандайском городище I. Исследования продолжились в 1945–1946 гг. Были исследованы внутренняя часть городища и остатки фортификационных сооружений (вскрыта площадь 437 кв. м) и курганные захоронения (раскопано 20 курганов). Позднее, в 80–90-е гг. XX в. на памятниках Томско-Обского междуречья была выделена Басандайская культура, относящаяся к развитому средневековью, в число ее опорных памятников включены Басандайский могильник I и Басандайское городище I.

В феврале–марте 1945 г. К. Э. Гриневич участвовал в Первом археологическом совещании в Москве. В своем заявлении на командировку он пишет: «...имею вызов президента АН СССР Волгина. Везу коллекцию из Басандайки. Поездка крайне необходимая для дальнейшего продолжения работ по изучению дорусской Сибири».

Поражает, что в трудное послевоенное время, в 1947 г., вышел сборник материалов «Басандайка», подготовленный на высочайшем научном уровне. К. Э. Гриневич подготовил для сборника предисловие и три статьи. Были опубликованы дневники раскопок, подготовленные Г. В. Трухиным и А. П. Дульзоном, аналитические статьи участников экспедиции (З. Я. Бояршиновой, Н. С. Розова, Е. М. Пеняева), специалистов по геоморфологии, почвоведению, антропологии. Важно отметить, что публикации сборника не потеряли научную актуальность до настоящего времени.

Уже в 1948 г. К. Э. Гриневич уезжает из Томска в Нальчик. В Томске же остались археологические коллекции, научные публикации, сподвижники и ученики, продолжившие изучение археологических памятников на территории области и далеко за ее пределами.

М. В. Хоружа (Харків)

ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ МУЗЕЮ «ВЕРХНІЙ САЛТІВ»

З урахуванням уваги до археологічних пам'яток створення музеїв різних типів на їх базі — археологічних парків, археодромів, експериментальних поселень тощо — є ділом доволі перспективним. Верхньосалтівський археологічний комплекс відповідає майже усім критеріям для створення на його базі музею просто неба.

Аналізуючи стан збереженості об'єктів Верхньосалтівського археологічного комплексу та стан існуючої експозиції музею-заповідника «Верхній Салтів» треба зазначити,

що ця музейна установа потребує докорінної перебудови. Потрібна зміна самої концепції побудови музею.

Створений у Верхньому Салтові музей відноситься за видовою класифікацією до 5-ої форми спеціалізованих, що експонують археологічні та змішані археологічно-етнографічні експонати; за територіальним охопленням — до локального типу; за особливостями тематичного змісту — до типу спеціалізованих, що присвячені конкретній пам'ятці археології.

* Исследование выполнено при финансовой поддержке научного проекта № 8.1.19.2016 в рамках Программы повышения международной конкурентоспособности Томского государственного университета им. Д. И. Менделеева.

Враховуючи стан збереженості археологічних об'єктів Верхньо-Салтівського археологічного комплексу, новий музей у Верхньому Салтові повинен бути змішаного типу.

Реформування існуючого музею «Верхній Салтів» передбачає створення дві експозиційні зони. Перша експозиційна зона створюється на базі приміщення музею, поряд з яким потрібно створити реконструкції фрагментів фортифікаційного, ремісничого та господарсько-побутового комплексу городища та селища. Саму експозицію в приміщенні музею потрібно переробити — створити її монографічною та присвятити історії вивчення Верхньо-салтівському археологічному комплексу. Історію дослідження пам'ятки потрібно показати на архівних та вже опублікованих матеріалах експедицій, із залученням експонатів меморіального характеру (особисті речі дослідників комплексу — В. О. Бабенко, С. А. Семенова-Зусара, В. Г. Бородуліна, Н. В. Чернігової та інших).

Друга експозиційна зона включає в себе територію Верхньосалтівського IV катакомбного могильника. Вважаю за необхідно збудувати стаціонарний павільйон за відкритою площею розкопу, в якому б знаходилось від 5 до 7 розкопаних поховальних споруд (катакомб). Бажано, щоб у частини з репрезентованих катакомб поховальна камера була розкопана зверху, що надасть можливість відвідувачам бачити розміщення кістяків та інвентарю, не спускаючись до камери по вузькому дромосу. Навколо розкритої ділянки некрополя, по його периметру розміщується оглядовий майданчик, який доповнюється

кількома оглядовими переходами-містками, що з'єднують протилежні борти розкопу. Це дозволить глядачам, рухаючись оглядовими майданчиками, розглядати поховальні споруди не тільки з борту розкопу, але і зверху. По зовнішньому периметру оглядового майданчика слід розмістити вітрини з експонатами, що були вилучені з поховальних камер при їх дослідженні та характеризують матеріальну та духовну культуру аланського населення Хозарського каганату. Показ речових матеріалів у цій частині експозиції потрібно здійснити за комплексно-тематичним принципом (речі господарського призначення, військове спорядження, кінське спорядження, прикраси, елементи одягу, культові предмети) з використанням ансамблевого методу показу матеріалів.

Між цими двома експозиційними зонами на північній околиці с. Верхній Салтів потрібно зробити стоянку для туристичних автобусів та автотранспорту, місцями відпочинку, міні-готелем, кав'ярнею, крамницями з сувенірами. Це дозволить, відповідно до вимог створення музеїв просто неба, винести зону обслуговування відвідувачів за межі території історико-культурної пам'ятки, що підлягає охороні.

Запропонований проект реформування історико-археологічного музею-заповідника «Верхній Салтів» дозволить, при сприятливих умовах, перетворити його у сучасний археологічний музей просто неба, завдяки якому вдасться музеєфікувати одну з провідних археологічних пам'яток Східної України.

Л. А. Чувпило (Харьков)

О ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА В ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В СЕРЕДИНЕ XIX — НАЧАЛЕ XX вв.

В курсах всеобщей истории, которые читались в университетах Российской империи в XIX — начале XX ст., наиболее проблемным для изучения периодом была история Древнего Востока. Благодаря постоянным археологическим открытиям и расшифровке древних письменностей накопление знаний в этой области происходило столь интенсивно, что общая картина древневосточной истории едва ли не каждый год дополнялась новыми штрихами. К середине столетия стало ясно, что история Древнего Востока имеет огромное значение для понимания исторического процесса, вследствие чего ее преподавание необходимо поднять до уровня преподавания европейской истории. Одними из первых в российских университетах это осознали преподаватели харьковской кафедры всеобщей истории.

Впервые в Харьковском университете самостоятельное значение истории Древнего Востока в полной мере осознал профессор А. П. Рославский-Петровский, возглавлявший кафедру всеобщей истории в 1853–1869 гг. Он первым в Российской империи посвятил этому предмету не только значительную часть общего курса истории, но и несколько спецкурсов и учебных пособий. В этих пособиях ученый обобщил данные всех современных ему исследований и археологических раскопок, вследствие чего история Древнего Востока впервые получила освещение на должном научном уровне.

Существенные новации в преподавании истории Древнего Востока имели место в конце XIX ст. Излагавший с 1889 г. этот предмет В. В. Лапин впервые в российских университетах начинает читать специальный курс по истории археологических раскопок на Востоке, а также проводит практические занятия на основе анализа текстов античных авторов.

В 1892 г. руководство университета решает пригласить для чтения истории Древнего Востока профессионального ориенталиста А. Н. Грена. Однако он проработал в Харькове только один год, оставив после себя весьма передовой для тех лет курс лекций. После его ухода древневосточную историю продолжает преподавать В. В. Лапин. В 1895 г. среди читаемых им спецкурсов появляется «История Египта при Рамсесе II и Ассирии при Ашурбаннипале», «Ассириология и египтология», и в 1897 г. — «Ассирийский и древнееврейский язык». Практические занятия с этого времени состоят в «переводе и разборе» ассирийских надписей». Тем самым В. В. Лапин пытался поднять уровень преподавания истории Древнего Востока до уровня истории Греции и Рима, где разбор источников в оригинале составлял основу практической подготовки студентов. Однако в условиях Харьковского университета В. В. Лапин не смог реализовать эти начинания. В 1899 г. упоминания о восточных языках исчезают из перечня читаемых им курсов, а через год он сам покидает университет.